BEOEFENING

VAN

LETTEREN EN KUNST

IN HET

PAKOE-ALAMSCHE GESLACHT

DOOR

KI HADJAR DEWANTARA

KK

N 95-343

BEOEFENING

VAN

LETTEREN EN KUNST

IN HET

PAKOE-ALAMSCHE GESLACHT

DOOR

KI HADJAR DEWANTARA

DRUK EN UITGAVE
DRUKKERIJ EN UITGEVERSFIRMA v. h. H. BUNING
DJOKJA – 1931.

Koninklijke Vereeniging
Centrale Boekerij
Koloniaal Instituut

ISN= 183016

KONINKLIJK INSTITUUT VD TROPEN-BIBLIOTHEEK
14 0000 0202 1693

OPGEDRAGEN

AAN ZIJNE HOOGHEID KANGDJENG

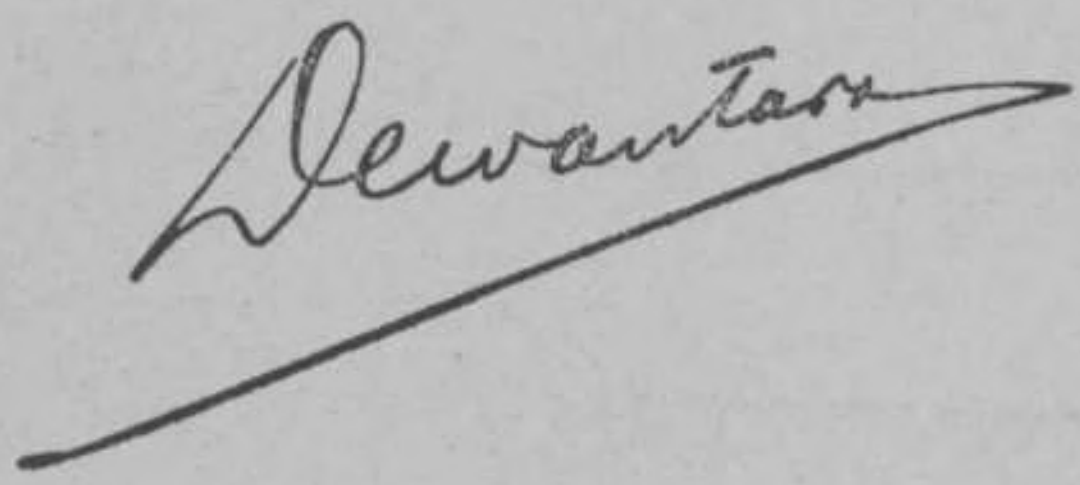
GOESTI PANGERAN ADIPATI ARIO

PAKOE ALAM VII,

TER GELEGENHEID VAN DIENS

25-JARIG BESTUURSJUBILEUM

DOOR

I.

Eene schoone traditie, welke tot dusver velen onbekend is gebleven doch voor het Pakoe-Alamsche Vorstenhuis steeds een kenmerkend verschijnsel, is de neiging tot litteraire aspiraties en beoefening van schoone kunsten. Rekenen wij de periode vanaf de laatste decennia der 18de eeuw, toen Pakoe-Alam I als jeugdige prins, Pangeran Notokoesoemo, reeds op zich de aandacht vestigde door zijn ijver voor de studie der Javaansche letteren, de politiek en de staatsinstellingen, tot den huidigen tijd als eene reeks van vijf geslachten, dan kan zonder overdrijving worden vastgesteld, dat elk opvolgend gelacht zonder onderbreking een of meer waardige beoefenaars der letterkunde en schoone kunsten leverde.

Wanneer van deze mooie traditie het groote publiek tot heden onkundig is gebleven, zoo moet dat m. i. worden toegeschreven aan den grooten piëteitszin der Pakoe-Alammers, die in publicatie der nagelaten geschriften stellig eene profanatie zouden zien, waarvoor blijkbaar niemand hunner de verantwoordelijkheid heeft durven dragen.

Eene enkele uitzondering behoort in dit gedenkboek onder de bijzondere aandacht der lezers te worden gebracht; wij bedoelen de publicatie te Batavia door dan wel vanwege de Regeering, althans ten bureele van 's Lands Depôt van Leermiddelen en gedrukt voor het eerst door de *Firma* Ernst & Co. in 1882, van de Serat „Darmo Wirayat" van wijlen Pakoe-Alam III. Het geschrift, een zedenleergedicht van 24 pagina's octavo-druk, dat door vorm en inhoud destijds de aandacht trok van beoefenaars der Javaansche letteren en op de gouvernements inrichtingen voor voortgezet inlandsch onderwijs (kweek- en opleidingsscholen) als leermiddel werd gebruikt, moet door niet belangelooze en handige bemoeienis van derden (geen familieleden der Pakoe-

Alamsche familie) na het verscheiden van den auteur zijn uitgegeven. Daarbij — en hierop wenscht schrijver dezes de volle nadruk te leggen — is op meer dan eene plaats de oorspronkelijke tekst veranderd. *(Zie IV).*

Door de publicatie van „Darmo Wirayat" zag intusschen Prins Pakoe Alam III zich een eerenaam toegekend, welke geheel verdiend is en stellig in overeenstemming met de waarde van het letterkundig werkje. Waar velen echter meenen, dat P. A. III de eenige dichter is geweest of althans de voornaamste van het Pakoe-Alamsche géslacht, moge hier dadelijk dezerzijds de verklaring volgen, dat die indruk niet volledig is en daardoor onjuist. En al moge van de zijde der tegenwoordige Pakoe-Alammers zelf, die nog belangstelling hebben voor litteraire studiën, ook nog worden betreurd, dat door het vroegtijdig verscheiden van wijlen P. A. III, de buitengewoon begaafde jonge dichter-in-spé niet tot volle ontplooiing is kunnen komen, dat bewijst wèl, maar tevens alléén, de aanwezigheid van bijzonderen aanleg in den jeugdigen talentvollen dichter. Niet is daarmee tevens gezegd, dat de Prins-litterator de eenige of voornaamste beoefenaar der schoone letteren is geweest. In de kringen der Pakoe-Alamsche familie leeft tot heden de herinnering, en daarin ligt hoogstwaarschijnlijk de geheele waarheid besloten, dat Kangdjeng Goesti Pangeran Adipati Ario Soerjo-Sasraningrat, zooals hij officieel werd genoemd, wijl hij vóór zijn veertigste jaar stierf, een knap beoefenaar was der Javaansche letteren *(sanget amarsoedi ing kridaning kasoesastran Djawi)* en alle goede kwaliteiten van wijlen Pakoe Alam II (vader) en Pakoe Alam I (grootvader) in zich vereenigde; verder huldigt men te dien aanzien het oordeel, dat ware hem, P. A. III, een lang leven beschoren geweest, hij stellig qua dichter zou kunnen uitgroeien tot een ster van de eerste grootte.

Uit de volgende regelen zal intusschen blijken, dat de eerste en voornaamste poedjangga in de Pakoealaman, nie-

mand anders is geweest dan de grondlegger van het Pakoe Alamsche Huis zelf, dezelfde Prins, die als Pangeran Notokoesoemo in de roerige jaren van omstreeks het eind der 18de eeuw en begin 19de eeuw zoo veel van zich deed spreken en die, dank zij de door hem nagelaten en door het nageslacht in hooge eere gehouden geschriften en familie-tradities, in de herinnering van den nazaat blijft voortleven niet enkel als de hoogstaande koningszoon, wien een eigen vorstenbestuur waardig was, maar ook als de dichter-wijsgeer, waar de nakomelingen trotsch op mogen zijn.

Niet alleen op letterkundig gebied, maar ook op dat der schoone kunsten heeft het Pakoe-Alamsche Huis steeds op den voorgrond gestaan. Tijdens P. A. I. werd aan de beoefening daarvan uit den aard der zaak slechts weinig gedaan, maar des te meer hebben wij in Pakoe Alam II in de eerste plaats kunstenaar te zien, meer dan den litterator. Dit kenmerkend verschil tusschen de beide eerste prinsen is logisch en voor iedereen begrijpelijk. Pakoe Alam I had geen tijd voor kunstbeoefening, de politiek hield hem geheel gevangen; een goed deel zijns levens viel samen met de roerigste periode, welke het jonge Jogjakartasche rijk ooit had doorgemaakt en welke eindigen zou met den Java-oorlog van 1825 — 1830; daarbij werd P. A. I. steeds — ondanks zijn wil maar dank zij zijne beteekenisvolle persoonlijkheid—in den strijd betrokken, als adviseur, als voogd, als medebestuurder, als verdachte, als pandeling, en gelukkig ten slotte in 1813 als zelfbestuurder, als P. A. I. Dat was dan de volkomene rehabilitatie van den ridderlijken maar steeds verguisden edelman.

Pakoe Alam II verkeerde in de gunstige omstandigheid, dat hij zich reeds als Raden Mas Notodiningrat een werkzaam aandeel zag toebedeeld in de kraton-werkzaamheden. Zoo groot was het vertrouwen van Sinoehoen Radja den IIIden Soeltan, in den knappen jongeling (den waardigen zoon van den wijzen Pangeran Notokoesoemo, voor wien de Soeltan groote achting en eerbied had) dat deze

hem tot hoofd van des Soeltans Secretarie *(Kori)* maakte, al moest hij later door de intriges van den rijksbestuurder dezen belangrijken vertrouwenspost weder aan den vorst ter beschikking stellen. Later volgde hij overal zijn vader, werd hij door dezen verder ingewijd in alle staatszaken, waarbij hij steeds de rol vervulde van persoonlijk adjudant van den bedrijvigen staatsman Notokoesoemo, zoodat de jeugdige Raden Mas volop de gelegenheid tot verdere ontwikkeling kreeg. Ten slotte wilden de omstandigheden, dat hij des vaders ballingschap meemaakte, toen deze als politieke gijzeling den bittersten tijd zijns levens had te aanvaarden, hetgeen alles voor Raden Mas Notodiningrat van het grootste belang is geweest.

De tweede gunstige omstandigheid voor den Pakoe Alam II was de rust, de weldadige rust na zooveel strijden en lijden. Nu kon de vorst zich wijden aan den verderen opbouw van het zelfstandige Rijk Pakoe-Alaman. Daarbij stond hem gelukkig iemand als patih terzijde, n.l. Raden Toemenggoeng Hardjowinoto, die niet alleen voor de uitvoering der staatszaken al de noodige bekwaamheid bezat, maar die bovendien als kenner van de Kawi-zangen als voorbestemd scheen, om de letterkundige aspiraties van zijn vorst P. A. II, die het evenbeeld van den overleden P. A. I, werd genoemd, mede te bevorderen. Hoe het ook zij, het lag in de lijn der gebeurtenissen, dat eene periode van geestelijke bezinking aanbrak met als gevolg de uiterlijke uitstraling daarvan, welke zich manifesteerde in de ontwikkeling en bloei van schoone kunsten in de Pakoe-Alaman. Het was in die periode van P. A. II, dat op muzikaal en dramatisch gebied nieuwe banen werden geopend, nadat het oude bestaande beoefend en verwerkt was. Als typeering van de levendige en serieuse beoefening van kunst en letteren in die dagen in den Pakoe-Alamschen Dalem, geldt zeker het feit, dat Soeltan Hamengkoe Boewono V toentertijd sentono's en abdidalems geregeld naar den Pakoe-Alaman stuurde, om er o. a. de groote Kawi-zangen (sekar-ageng) te leeren. Het

was intusschen begrijpelijk, dat in den kraton — waar sinds de H. B. II tot en met de H. B. den Vden (met daartusschen in de geestelijk ruineerende politieke onrust en den Diponegoro-oorlog) niet dan wel heel weinig aan kunstbeoefening kon worden gedaan, de kratontraditie van het kunstleven in niet geringe mate was verstoord, m.a.w. verbroken. Het was wel merkwaardig, dat de vroegere geliefde Kori Raden Toemenggoeng Notodiningrat, thans als Pakoe Alam II, weder de taak van „kori" kreeg te verrichten, maar dan op geestelijk terrein als intermediair tusschen den kunstlievenden Soeltan Hamengkoe Boewono V en de verbroken kraton-traditie.

Voor het Pakoe-Alamsche Huis zelf had P. A. II de groote verdienste, dat hij de litteraire studiën zijns vaders tot eene traditie continueerde en ze aanvulde met de beoefening der schoone kunsten. Daartoe had hij niet slechts de noodige aanleg en bekwaamheid, maar waren alle omstandigheden steeds vóór hem geweest: de intensieve individueele opvoeding door zijn vader zelf, den genialen Pangeran Notokoesoemo, en de voor zijn leeftijd wel rijke ervaring, steeds tezamen met den goeroe-vader opgedaan. Wanneer wij verder bedenken, dat Pakoe Alam II niet minder dan dertig Javaansche jaren als hoofd van het Pakoe-Alamsche Vorstenhuis heeft mogen regeeren, dan kunnen we licht begrijpen, dat alle factoren aanwezig waren, om P. A. den IIden te maken tot grondvester der cultureele traditie van letteren- en kunstbeoefening, welke steeds inhaerent is aan bijna ieder vorstenhuis.

Dat later Pakoe Alam III, geboren en getogen in zulk eene hooggestemde geestesatmosfeer, opgroeide tot een ijverig en vaardig litterator, die niet zonder vermaardheid was, lag geheel in den natuurlijken loop der dingen; eveneens de bloei gedurende de regeerperiode van P. A. IV, maar voornl tijdens het leven van P. A. V, van de levendige beoefening van de dramatisch-muzikale kunst.

Als slot van dit overzicht moge in dit gedenkboek vermelding vinden, dat buiten de regeerende Pakoe-Alammers, een tweetal Pangérans in de lijn onzer beschouwing zich in

die mate verdienstelijk hebben gemaakt, dat zonder hunne namen dit overzicht stellig onvolledig zou zijn. Het waren de gebroeders Pangeran Ario Sasraningrat en diens oudere' maar pas jaren later gestorven blinden broeder Pangeran Ario Soerjaningrat, beiden zoons van den IIIden P. A. genaamd Soerjo-Sasraningrat. zooals wij boven reeds vermeldden. Uit de volgende paragrafen zal blijken, dat het mede de moeite loont met beider nagelaten geschriften nader kennis te maken.

II.

Zooals in voorgaand overzicht vermeld, was de stichter van het Pakoe-Alamsche Huis tevens de grondlegger van de litterair-kunstzinnige traditie. Het zou buiten het bestek van deze beschrijving liggen, over de hoedanigheden en karaktereigenschappen van dezen vermaarden edelman uit te weiden. Schrijver dezes hoopt, dat andere, meer competente medewerkers daarover eens hun licht wel willen laten schijnen, waartoe in overvloedige mate aanleiding bestaat. Niet alleen hebben de omstandigheden dier tijden den prins Notokoesoemo tot een eersterangs-leider gemaakt, maar diens volle persoonlijkheid zelf rechtvaardigt eene herdenking van hem als historische figuur,

Ofschoon, gelijk gezegd, beschrijving van het karakter en de hoedanigheden van Pakoe Alam I niet tot de taak van schrijver dezes behoort, toch kan hij daaraan bezwaarlijk ontkomen, wil hij niet te kort doen aan zijne waardeering van hem als letterkundige en kunstenaar. Al dadelijk moet hier met name worden vermeld, dat de litteraire producten van P. A. I geheel als afspiegeling van zijn innerlijk leven dienen te worden aanvaard en duidelijk de kenmerken dragen der tijdsomstandigheden. Politieke onrust in de roerige dagen van Soeltan Hamengkoe Boewono den IIden, ouderen broeder van P. A. I., de tweespalt en heftige strijd tusschen H. B. II en den zoon, den lateren Soeltan den IIIden, verbanning van den ouden Sinoehoen Sepoeh (H. B. II) en diens terugkeer en *last but not least* de interneering van onzen prins Notokoesoemo zelf als politieke pandeling en wat hij gedurende die ballingschap had moeten en wéten te verduren, samen met zijn zoon Raden Mas Notodiningrat, den pandeling in den tweeden graad ten opzichte van den vader.

Veel is over prins Notokoesoemo geschreven, de vooraanstaande figuur in de Jogjasche geschiedenis, die ook voor de Hollandsche historieschrijvers een interessante en belangrijke persoon is geweest. Veel slechts is er over hem geschreven, maar gelukkig ook veel goeds. Dit staat echter voor ons vast, dat in die verscheidenheid van lezingen omtrent P. A. I dit ééne domineerende niet valt te loochenen: hij was eene persoonlijkheid, die zich liet gelden. Groote ernst, welke aan het filosofische grensde, gepaard aan ontzagwekkend intellect, kennis en wijheid en zijn alles vermurwenden wil, om redelijk en een ieder aangenaam te zijn, ziedaar in het kort zijn geheele karakter. In deze meening worden wij versterkt door hetgeen de Prins over zichzelven oordeelt in zijn voornaamste dichtwerk, de door den nazaat heilig-verklaarden Kangdjeng Kjai Djati-Poesoko, het bij vele hooge bezoekers van den Pakoe-Alamschen Dhalêm bekende, in gouden omslag vervatte boek. Dit werk bestaat eigenlijk uit twee gedeelten: het eerste, de zg. *„Tjondro-Pandjenengan"* omvat in kawi-zangen (heel kort, maar daardoor juist slechts de markante punten behandelende) de beschrijvingen van de afzonderlijke vorsten vanaf den Panembahan Senopati tot en met den tijd, waarin de prins-auteur zelf leefde. Het tweede gedeelte geeft een beschrijving van de verhoudingen en toestanden in den Mangkoeratschen tijd, welke blijkbaar als „koepiya" (ervaring ten voorbeeld) moesten dienen juist in die roerige dagen van broedertwisten in den Jogjaschen Kraton.

Komen we even terug op den persoon van den prins. Ofschoon hij zichzelf geheel uitsloot van het kroonpretendentschap, wetende dat hij daarop wettelijk geen aanspraak kon maken, werd hij nochtans als stilwerkende mededinger gebrandmerkt, èn door de kraton-partijen èn door het Nederlandsch-Indische gouvernement in de Napoleontische dagen. Het feit, dat P. Notokoesoemo een lievelingszoon was van Soeltan Mangkoeboemi (H. B. I), wiens dood — gelijk meestal geschiedt met het heengaan van krachtige leiders — direct werd gevolgd door eene periode van verval en uiteenspatting,

waarbij tevens een ieder bekend was, dat eens de oude Soeltan wenschenderwijs zich had uitgelaten, liever door P. Notokoesoemo dan door den wettigen kroonprins te worden opgevolgd, ten slotte de algemeen geldende waardeering, zelfs in stilte ook van de tegenstanders, van P. Notokoesoemo als de door intellect en karakter het meest op den voorgrond tredende persoonlijkheid, daardoor voor het pretendentschap geschikt geacht, dat waren alle factoren om den argeloozen prins tegen zijn wil en bedoeling in te betrekken in den heftig gevoerden rivalenstrijd.

Intusschen werkte daartoe mee de passieve houding van den prins zelf, die hiermede aanvankelijk had willen trachten, om zelfs den schijn van mededinging te vermijden, hetgeen hem blijkbaar niet gelukte. Treffend was zijn antwoord op de betichting van de zijde van den kroonprins, als zou hij in stilte daartoe voorbereidingen willen treffen: „Ik ben slechts geringe sentana en onderdaan van den vorst en handel slechts volgens Uwe bevelen".

Pijnlijk en diep getroffen door betichtingen van dien aard, besloot de prins voortaan alles te vermijden, wat maar eenigszins voedsel aan wantrouwen zou kunnen geven. Maar nu was het 't gouvernement, dat op zijne beurt de passieve houding van Pangeran Notokoesoemo kwalificeerde als een bewijs, althans als een teeken, dat de prins heimelijk heul en steun verleende aan de opstandige groepen, dan wel dat hij zelf belangen had. Wel grooten invloed had de rijksbestierder Danoeredjo op de ambtenaren, die blijkbaar zonder kritiek alle door hem geproduceerde bewijsstukken (bijv. inzake den opstand van Pangeran Rangga) als echt aanvaardden.

In verband met het bovenstaande zouden wij den lezer willen verwijzen naar de door P. A. I zelf geschreven babad, in de Pakoealaman bekend als *Babad Batawi* omdat het werk door den prins moet zijn geschreven gedurende zijne ballingschap te Batavia. Reeds om de persoonlijke ervaringen van een der meest betrokkenen, onze Prins zelf,

maar vooral omdat men dan nader komt tot het ware karakter van P. A. den Isten, is het lezen van dit historisch dichtwerk stellig de moeite waard.

Beide genoemde werken, de *Kjai Djati-Poesaka* en de *Babad Betawi*, hebben wij gemeend het eerst te moeten noemen (schoon ze chronologisch waarschijnlijk jonger zijn dan de andere werken), omdat daarin o.i. de persoonlijkheid des auteurs is vastgelegd en in zekeren zin als *auto-bigrafieën* zijn te beschouwen.

Is de *Kjai Djati-Poesaka* meer eene parabellische, de *Babad Betawi* is grootendeels wenzenlijke auto-biografie, die uit den aard der zaak geheel met de geschiedenis van Jogja's politieke verwikkelingen tot één geheel is samengevlochten, loopende vanaf den tijd dat P. Notokoesoemo als jongeling zijn hofdienst aanvaardde tot en met zijne verheffing tot Pakoealam.

Als derde werk, wellicht het oudste, noemen wij de *Kjai Soedjarah darmo soedjajeng resmi*, gemakschalve vaak *Kjai Sarahdarma* genoemd, eene dichterlijke bewerking van de bekende serat *Menak* Zooals men gemakkelijk uit een bouwwerk den bouwmeester herkent, zoo vinden wij vele karaktertrekken van onzen prins-literator terug in vele gedeelten in zijne Menak-bewerking. Vooral daar, waar sommige leerstellingen met nadruk worden verklaard.

Het vierde dichtwerk van P. A. I. is de *Serat Rama*. Ook in deze bewerking van het bekende oude werk vinden wij de ziel van onzen prins weergegeven, maar nu van den rijpen mensch en dichter-leeraar. Heel duidelijk is hier de didactische zijde zijns karakters zichtbaar.

Ten slotte behoort te worden vermeld, dat de prins *verscheidene* kortere *Serat Piwoelangs*, zedelijke leerdichten schreef, welke naar het oordeel van bevoegden groote litteraire waarde hebben.

Thans komen wij tot de werken van Pakoe Alaman den IIden. Zooals gezegd leefde deze in een rustiger, zelfs rusti-

gen tijd, zoodat de prins zich aan kunst kon wijden, nàást zijne letterkundige aspiraties. Wat het laatste betreft is ook P. A. II niet zonder verdienste geweest. We behoeven slechts te wijzen op zijn *Serat Bratayoeda* dichterlijk bewerking in matjapat-zangen. Uit dit werk blijkt voldoende de dichterlijke aanleg, zoomede de groote kennis die onze prins had van de oude *Kawitaal* en *Kawi-zangen*. Dit komt nog duidelijker voor den dag in de *Serat Dewa-roetji*. welke geheel in Kawi-maatzangen is geschreven. Intusschen is deze bewerking van het oude wijsgeerige werk tevens een bewijs, dat P. A. II die mede een gedicht maakte op de *Sahadat* en *Sipat kalih dasa* ¸op religieus terrein wel wat had te beteekenen. In dit verband mag zeker eveneens het merkwaardige feit in herinnering worden gebracht, dat Pakoe Alam I de *Rama* en Pakoe Alam II de *Bratayoeda* heeft bewerkt met daarnast de *Dewa-roetji*.

Verder bestaat van P. A. II ook een oorspronkelijk werk, de *Serat Ngadidamastra,* waarvan eenige strofen hierachter volgen (IV) en welker inhoud zich beweegt op het gebied van zedelijke leer. Dit is niet meer een los zedengedicht te noemen, maar een vrij groot dichtwerk van pl. m. 200 pagina's folio. Naast dit werk bestaan er nog vele korte gedichten, de bekende *Serat-piwoelangs* zooals wij die kennen van bekende Javaansche poedjangga's naast grootere werken.

Als slot in deze reeks van litteraire opgave omtrent P. A. II. vinden wij in de Pakoe-Alamsche Bibliotheek nog de *Serat Babar-Loepian* een groot boek, waarin eene rijke verzameling van artistiek uitgevoerde illustraties, zooals deze gewoonlijk aangetroffen worden op de voorste pagina's van Javaansche handschriften (de z. g. *wedana-gapoera* en *wedana-tjikrak*). Tevens bevat de *„Babar-Loepian"* verscheidene beschrijvingen van schoonheden, zoowel natuur- als vrouwelijk schoon, zoodat het lijvige boek best een *handboek voor aesthetica* kan heeten. Intusschen is dit verzamelen van schoone voorbeelden uit de beschrijvingsteeken- en

schrijfkunst der Javanen een bewijs van de groote kunstzinnigheid, die P. A. de IIde bezat.

Ofschoon Pakoe-Alam II, gelijk we thans weten, op litterair gebied arbeidzaam is geweest, zij het in mindere mate dan P. A. I, toch is schrijver dezes geneigd in hem vooral den kunstenaar te moeten zien. Dit blijkt niet alleen uit de „*Babar Loepian*" bovengenoemd, maar vooral uit het feit, dat P. A. II de kunstbeoefening in den Pakoe-Alamschen Dalem op intensieve wijze heeft ter hand genomen. Niet alleen heeft hij *muzikaal-dramatische kunstvormen* van den kraton, welke hem, den kraton-ambtenaar, bekend waren in zijn Dalem overgeplant, maar hij deed meer, hij verrijkte de kunst met nieuwe vormen. Zoo moet bijvoorbeeld de *Beksan Bondo-bojo* een product zijn geweest van zijn kunstzinnige bekwaamheid, door hem muzikaal-dramatisch geconstrueerd uit de gegevens en indrukken, die hij had gekregen van een vertooning van volksspelen in Madioen. Verder noemen wij de *Ladrang-inoem* een gagah-aloes beksan (forsche en fijne ordedans), welke een Pendawa-feest moet verbeelden. Als derde dans hebben wij dan de *Lawoeng-ageng* en *Lawoeng-alit* beide weergevende enkele tafereelen uit de geschiedenis van Madoera. De *Beksan Gandoeng-mlati* waarvan de inhoud is ontleend aan het Ramayana, n. l. voorstellende de ordedans van de poenggawa's van Pantjawati en ten slotte de *Beksan Poespowarna* (met Zang) zijn beide van P. A. II afkomstig. Dat daarbij de *muziek-beoefening* en de *wajang-koelit*, de twee meest traditioneele kunstvormen, in den Dalam Pakoe-Alaman niet vreemd waren, behoeft nauwelijks te worden vermeld. Zoowel het Poerwo- als het Gedog-repertoire werden er geregeld opgevoerd.

De periode nà Pakoe-Alam den IIden kunnen we waarschijnlijk als één geheel beschouwen en gezamenlijk behandelen. Van Pakoe-Alam III, die vóór zijn veertigste jaar stierf en daarom officieel Soerjo-Sasraningrat geheeten, weten we reeds, dat hij de *Serat Darma-Wirayat* heeft geschre-

ven, welke op een ongelukkig moment de wereld in werd gestuurd. Behalve de *Darma-Wirayat* heeft P. A. III andere *kleinere dichtwerken* geschreven, o. a. *Serat piwoelangs en correspondentie* met Solosche literatoren van dien tijd. Bovendien was hij de auteur van een grooter dichtwerk, n.l. de *Serat Ambya-Joesoep,* eene bewerking van de Amir-Amzah-verhalen.

Na Pakoe-Alam den IIIden scheen de letterkundige traditie te zijn opgehouden, althans van Pakoe-Alam IV een neef van eerstgenoemde werd daaromtrent niets in het Pakoe-alamsche archief gevonden. Van dezen prins werd slechts verteld, dat hij de vorstelijke traditie van pracht en praal handhaafde. In de lijn van onzen gedachtengang kan van hem worden gezegd, dat hij teerde op het verleden. Wel deed hij aan kunstbeoefening, dank zij de medewerking van *Ngabèhi Kawisastra,* een abdidalam met dramaturgische bekwaamheden. Verder moet hij de uitvinder zijn geweest van de *beksan-florèt en beksan-schermen,* welke dansen een stylatie waren van de Europeesche edele kunst van het schermen.

Van diens opvolger, een oom, n.l. jongere broeder van P. A. III, kan meer worden verteld. Pakoe-Alam de Vde produceerde wel niet veel op het gebied van letteren, daarvoor was hij te veel in beslag genomen door zaken, die hem nader aan het hart waren (hij was de *econoom* in het P. A.-geslacht en de eerste, die de *intellectueele ontwikkeling naar Westersch voorbeeld* bevorderde: de Edeleer K. P. A. Koesoemojoedo is een zoon van bedoelden P. A. V) toch staat hij tot heden bekend als *bewerker* van de groote *Kawi-zangen,* welke hij pasklaar maakte voor groot *gamelan-orchest.* Daarbij bewerkte hij historische verhalen voor zijn muziekdrama's waaronder genoemd moet worden de populaire „*Bandjaren Sari*", waarin voor het eerst in grooter opzet dan de Serimpidansen, meisjes van goeden naam en

zeden mede optraden. Op letterkundig terrein werden wel enkele losse gedichten gevonden, maar een bepaalde „serat" is door hem niet nagelaten.

Na Pakoe Alam V brak een nieuwe tijd aan, de tijd van intellectualisatie of beter gezegd de periode van naar school gaan met het gevolg, dat intellectueele vorming als het meest noodige werd beschouwd, waardoor vanzelf de beoefening van de Javaansche letteren en kunst in het gedrang is geraakt. Gelukkig is de tegenwoordige Prins Pakoe-Alam de VIIde (P. A. VI was ziek op de troon gekomen, en kwam anderhalf jaar daarna te overlijden) een bekend *bevorderaar* van de *Javaansche cultuur*. De dansen, ook de *Serimpi- en Bedaja-dansen*, worden thans weer druk beoefend en geven weer leven aan den grooten Pakoe Alamschen bangsal. Weer is er een band gekomen tusschen den Prins en het volk, dat nog altijd de klassieke Javaansche kunstvormen blijkt te kunnen waardeeren. Men behoeft slechts nu en dan de oefeningen bij te wonen, om te kunnen zien hoevelen nog belangstelling hebben voor de wajang en de beksan. die men thans enkele keeren van de week kan genieten vanaf de groote pelataran van den Pakoe Alamschen Dalem. Moge dit bestendig blijven!

We zeiden boven, dat na P.A. III de letterkundige studien schijnen op te zijn gehouden. Inderdaad verschenen geen letterkundige producten meer van de hand der regeerende vorsten, maar thans zullen we zien, dat de traditie zich heeft voortgezet langs een anderen weg. Het is gebleken, dat reeds na den dood van P. A, den IIIden de traditie werd overgedragen aan de kinderen van dezen, waarvan wij moeten noemen de boven reeds met een enkel woord genoemde gebroeders Pangeran Soerjaningrat en Pangeran Sasraningrat over wie straks nader. Eerst dienen wij te vermelden, dat eene dochter, wijlen de Gemalin van P.A. VI (moeder van den tegenwoordigen P. A.) bekend stond als eene passieve beoefenaarster der Javaansche letteren.

Men zegt, dat zij feitelijk de conservatrice was van het Archief en van de Bibliotheek van den Pakoe-Alaman, ja, zelfs dat zij de Babad Pakoe-Alaman voortzette, waartoe zij een speciale bekwame abdidalem had aangesteld, met name R. Loerah Djajengoetara. Bovendien droeg zij anderen, o.w. R Pandji Djajengpranata, op gezette tijden op bepaalde geschriften op te sporen. In dit opzicht heeft wijlen G. B. R. A. A. Pakoe Alam VI een niet onbelangrijk aandeel gehad in de voortleving der traditie.

Verder behooren wij eene andere dochter van P. A. III, in dit gedenkboek te noemen, aan wie de voortleving van de traditie van letteren en kunstbeoefening ook veel heeft te danken. Het is Bendara Raden Ajoe Nototaroeno die in dezen alweer zelf passief is maar nimmer kan worden gemist, zoodra men bij het opsporen en verifiëeren van feiten en toestanden uit de Babad Tanah Djawi in onzekerheid verkeert. Men zegt, dat er in geheel Jogjakarta niemand beter op de hoogte is van de overleveringen, tot zelfs de kleinste bijzonderheden, dan B. R. A. Nototaroeno, weduwe van Kaptein R. M. R. Nototaroena. Vraagt ge naar den naam en titel van een der patihs uit den Demakschen tijd, naar de toestanden in den kraton van Soeltan Agoeng, naar de afkomst van de eene of andere zegswijze, of wilt ge het aantal vrouwen en kinderen weten van Sinoehoen Sepoeh, of den kindernaam van een regeerenden vorst, steeds weet bedoelde babad-kenster daarop een antwoord te geven of u te verwijzen naar de bronnen. Inderdaad òngewoon is haar geheugen.

Thans komen wij tot de boven reeds meermalen genoemde gebroeders Soerjaningrat en Sasraninrat beiden halfbroeders van de daareven genoemde Prinses P. A. VI en B. R. A. Nototaroeno. What is in a name, zegt de Engelschman, maar zie P. A. de IIIde heette officieel *Soerjo-Sasraningrat*. Zijne beide zoons, uit de eerste garwo-padmi voortgesproten, heeten Pangeran Soerjaningrat en Pangeran

Sasraningrat en deze beiden zijn het geweest, die na P. A. III de studie der letteren en muziek persoonlijk en actief hebben voorgezet.

Bij vergelijkjng van beide broeders naast elkaar, zijn we geneigd in Pangeran Sasraningrat (de jongste) te zien den litterator, die op uitnemende wijze de kunst verstond, schoonheidsidealen in dichterlijke taalvormen om te zetten. Zijn oudere broeder daarentegen hield zich, naast diens muzikale aspiraties, liever bezig met filosofische en islamitisch getinte, religieuse vraagstukken, Op hun eigen gebied was de een — zoo verklaarden ze steeds oprecht — de meerdere van den andere. En in verband hiermede is het wel merkwaardig, dat beiden gezamenlijk de „*Sastra-Gending*" (de dualistische leer van Soeltan Agoeng) hebben bewerkt. Van deze Sastra-Gending bestond een origineele tekst; helaas kon geen van beiden het manuscriptje terugvinden. Gelukkig echter werd de inhoud ervan, van a tot z, nog vrij goed onthouden, vooral. door Pangeran Soerjaningrat, de vrome islamitisch geleerde man; de jongere P. Sasraningrat zou dan zorgen voor den tekst, waarvan hij immers nog zeer goed grootere en kleinere gedeelte in zijn hoofd had. Zoo ontstond de *Serat Sastra-Gending, Wirajatdalem ingkang Sinoehoen Soeltan Agoeng ing Mataram.*

Hier volge nu eene opsomming van de door beide gebroeders nagelaten geschriften, voorzoover ze waren op te sporen. Volledig is de opgave dus niet; met leedwezen verklaarden de betrokken families, dat door onverschilligheid verscheidene grootere en kleinere werken zijn teloor gegaan.

Door Pangeran Sasraningrat, de beschrijvende dichter, zijn behalve de bovengenoemde Sastra-Gending, nog de volgende werken geschreven:

1. *Serat Boeddha Goetama*, dichterlijke bewerking van de geschiedenis en de leer van Boeddha; het boekwerk (de copie is nergens te vinden) berust bij Z.H. de Soesoehoenan van Soerakarta P. B. X, aan wien het speciaal werd aangeboden.

2. *Serat Wida-madya*, beschrijving van de feesten ter eere van de verheffing van Z. H. P. B. X te Soerakarta; dit boekje is in druk verschenen te Sala.

3. Eene dichterlijke bewerking van de *Serat Paramyoga*.

4. *Serat Sri Makoeta*, beschrijving van de feesten in Nederlandsch-Indië ter eere van de kroning van H. M. Wilhelmina. (Dit is als een zeer rijk geillustreerde uitgave door den heer F. L. Winter te Soerakarta uitgegeven, gedrukt bij G. C. T. van Dorp & Co, Semarang-Soerabaja.

De naam van den auteur P. Sasraningrat staat nergens in het groote boekwerk vermeld; wel staat elders: in het Javaansch vertaald door . . . . F. L. Winter.

5. *Serat Woelang Ngrêni*, een leerdicht voor meisjes, ontleend aan de Pandji-cyclus.

6. *Serat Piwoelang doemateng* . . . , een zedekundig gedicht over vrouwelijke plichten, speciaal geschreven voor eene in het huwelijk tredende nicht.

7 Verscheidene geschriften van beschrijvenden aard, o.a. eene reis van Prins P. A. den Vden naar Soerakarta, eene beschrijving van Natuur- en Vrouwelijk schoon enz.

8. Verder zij vermeld, dat de bekende *Serat Kantjil Kridomartono* van R. Pandji Notoroto, wat de dichterlijke weergave betreft, voor een niet onbelangrijk deel ontstond *met medewerking* van P. Sasraningrat.

Ten slotte zij hier in herinnering gebracht, dat Pangeran Sasraningrat onder zijn schuilnaam Kridasara als medewerker van *Javaansche couranten en tijdschriften* bekend was, in Sala meer dan Jogja. Verscheidene zijner gedichten en proza's in *Retno-Doemilah* (onder redactie van wijlen den bekenden Dokter Wahidin Soedirohoesodo te Jogja), in *Bromartani* (thans nog, zij het in ander gewaad, in Solo verschijnende), *Djawi-Kanda* e. a., vonden overal gretige lezers. Vooral aan zijne medewerking was het te danken, dat sommige bladen een ruime lezerskring hadden. (Dit is eene verklaring van wijlen R. Roewijadarmabrata, destijds

bekend onder zijn pseudoniem „Kresna-Poedjangga", aan schrijver dezes). Eene bepaalde opleving was toentertijd te merken in de Javaansche persorganen, uiteraard meer van letterkundigen dan van politieken aard. Als merkwaardigheid moge hier even worden medegedeeld, dat een artikel over een filosofisch-wetenschappelijk onderwerp, n.l. over het wezen van de micro-organismen, aanvankelijk in *Retno-Doemilah* gepubliceerd door den toen nog „élève dokterdjawa" Radjiman, dezelfde die thans Dr. Wedyodiningrat heet, later bestreden door den daar net genoemde Kresna Poedjangga, aanleiding was tot een vrij lang durende pennestijd in proza en poezie, waaraan P. Sasraningrat actief deelnam, waardoor hij in persoonlijke relatie kwam met vele letterkundige publicisten en met den Salaschen adel. Met deze Salaneezen bleef hij later in voortdurende correspondentie „in poëzie", zooals destijds gebruikelijk was.

Nu als slot van onze opgave iets over den ouderen, maar langer in leven gebleven Pangeran Soerjaningrat, den blinden vromen islamiet en hoogst muzikalen en litterair aangelegden man. De bekende R. M. Djojodipoero, de Jogjasche artiest, verklaarde eens aan schrijver dezes, dat P. Soeraningrat op het gebied van de gending een „empoe" mocht worden genoemd. Inderdaad was hij volkomen op de hoogte van alles, wat verband hield met de Javaansche muziekbeoefening, in die tijden, hetgeen te Jogjakarta en zelfs te Sala bekend was.

Minder bekend is tot dusver, dat P. Soerjaningrat ook op letterkundig gebied niet afweek van de Pakoe-Alamsche traditie. Dit komt, doordat hij pas op lateren leeftijd, na den dood zijns broeders, zijne geschriften maakte. Deze zijn dichtwerken van filosofisch-religieusen aard, wat geheel strookte met des auteurs levensbeschouwing van Javanistisch-islamitische richting, waarvan hieronder de opgave volgt :

1. De bovenbedoelde, samen met den jongeren broeder geschreven *Serat Sastra Gending*.

2. De *Serat Babad Demak,* eene dichterlijke omwerking van de gewone babad.

3. *Serat Ngabdoel Moeloek,* een vrij dik boek, zijnde eene weergave van een Perzisch verhaal.

4. Eene dichterlijke bewerking van de bekende *Serat Poestaka Radja* waarvan de eerste hoofdstukken door P. Soerjaningrat in dichtmaat werden gezet, samen tellende vier dikke deelen.

5. *Wasitaprana,* uit vier poepoehs leerdicht bestaande piwoelang, voor zijne kinderen bestemd.

6. *Moesawaratan Wali,* in dichtmaat de theorien der wali's behandelende.

7. Weer een *Babab,* speciaal bestemd voor eene in het huwelijk tredende nicht: het kan een fragment geweest zijn uit de groote babad.

8. *Serat Weda Masa,* handelende over de tijdrekenkunde der Javanen.

9. *Serat Paniti Mangsa,* idem als boven doch in proza.

Dan moet verder worden vermeld, dat Pangeran Soerjaningrat ook in de tijdschriften bovengenoemd, artikelen publiceerde, o.a. over het godsbegrip debatteerende tegen den bekenden godsdienstleeraar Bagoes Ngarpah van Sala, waarbij gewoonlijk door hem als schuilnamen werden gebezigd Rara Sadhiyëm of Ngabdoellah Sadjat; alles zooals gebruikelijk in die tijden, in dichtmaat. Ook losse gedichten zijn door P. Soerjaningrat geschreven, w.o. *panembrama's* (welkomstgroet) voor Taman Siswa-feesten (bijv. de panembrama aan Rabindranath Tagore, toen deze Indische dichter de Jogjasche Taman Siswa met zijn bezoek vereerde) en *Correspondenties* met Salasche adelijken.

Hiermede sluiten wij de overzichtelijke opgave. Volledig is ze geenszins, daarvoor beschikte schrijver over te weinig tijd en gelegenheid om nauwkeurig op te sporen wat niet direct in zijn bereik lag. Dikwijls moest schrijver zich tev reden stellen met mededeelingen van de nunog in leven

zijnde oudsten van het Pakoe-Alamsche geslacht, onder wie de boven terloops genoemde R. Pandji Djajèngpranoto en de Babadkenster B. R. A. Nototaroena. Maar hoe onvolledig dit opstel ook moge zijn, het geeft naar schrijvers meening een overzicht, waaruit men de conclusie kan trekken, dat letterkundige en kunstzinnige aspiraties in het Pakoe-Alamsche geslacht niet vreemd waren, ja zelfs gerust in dat Vorstenhuis eene der schoone tradities vormen, welke ònonderbroken tot het laatste geslacht voortleefde.

Hoe het thans is?

Reeds hebben we met een enkel woord onze hoop geuit, dat de huidige thans jubileerende Prins met zijne groote liefde voor de Javaansche cultuur, in de gelegenheid blijve de kunst in den Pakoe Alamschen Dalem te bevorderen.

Helaas is eenige jaren geleden Raden Mas Hario Soorjo Poetro gestorven, de musicoloog, die in Nederland de aandacht op zich vestigde door zijne publicaties op Javaansch muziekgebied en die eene *Javaansche violoncel* construeerde een *verbeterde rebab,* die meer zou moeten beantwoorden aan de eischen van den tegenwoordigen tijd.

In Nederland verblijft nog steeds Raden Mas Noto Soeroto, de dichter, die helaas slechts beschikken kan over westersche methoden en Europeesche bouwstoffen, doch die overigens qua litterator de gaven en de aanleg daarvoor bezit.

Ook anderen zijn er nog van het tegenwoordige Pakoe-Alamsche geslacht, die ijverig zich oefenen op het gebied van letterkundigen en muzikalen arbeid, doch gehandicapt door de westersche ontwikkelingsvormen, moeilijk tot ontplooiïng kunnen komen.

Er is echter alle reden tot optimisme. Gezien den loop der gebeurtenissen, mag zonder twijfel worden verwacht, dat na de bezinking van het associatie-proces, de ontmoeting, strijd en vrede tusschen de Javaansche en de Hollandsche cultuur, een tijdperk zal komen, waarin de nazaten van den

dichter Pakoe-Alam den Isten de traditie zullen doen herleven, zij het ook in andere vormen.

Op eugenetische gronden kan worden aangenomen, dat die hoop geen ijdele verwachting zal zijn.

Daarbij wenscht schrijver dezes op den voorgrond te stellen, dat dit historische overzicht den Pakoe-Alamschen telg moge aansporen tot arbeid in de lijn van de geschetste traditie, althans tot bestudeering van wat hierboven in het kort wordt geschetst. Het zij zoo!

III.

Hieronder volgen eenige proeven van de dichtkunst der boven beschreven leden van de Pakoe-Alamsche Familie. Schrijver dient hierbij te vermelden, dat hij slechts uit de voor hem bereikbare handschriften kan citeeren.

A. Uit de werken van P. A. den Isten.

1. Serat Piwoelang.

Kandjeng Pangeran tilar weweling,
Loemajar doemadya babar-loepyan,
Sarah walgitaning tjrios,
Ing poetra, wajah, boejoet,
Toewin wahdya para kakasih,
Kang winardhyeng redjasa
Kithal solah kidoeng.
Dhahat parimarmeng warga,
Werdhyeng kara wong lyan berajan jekti,
Jèn dhadhi panrimanja,

Lir jajah werdhyakoe amarsoedi,
Pangreksakoe tanpahé lan anak,
Njawa anakkoe si tholé.
Doeh pangoedhangkoe koeloep,
Moegyardjana tembé mas kaki,
Moemoerya raméndra,
Boedhyardjaning lakoe,
Lakoe ambeg boedhi dharma,
Kalengkèng ngrat tan ana p'oeg'raning dhadhi,
Tholé, ja amoeng tékat.

Naka retna nadhyan adhi-adhi,
Nora dhadhi jèn tékat tan ardja,
Ikoe nalardjèng barkahé,
Soedharma éjangamoe,
Anoenoewi ambeg dharmadhi,
Kastawéng para djana,
Para héjangamoe,
Moega manglawaddhing solah,
Poetraningwang, dhèn awèd ndeder roedhatin;
Jwa dhoemèh sira njawa.

Woes wibawardja mangrèh wadhya lit,
Aparéntah sagoenging poenggawa,
Adoeh tholé anaking ngong,
Kangdjeng Rama Jangamoe,
Toetoewinen ngestokken werdhi,
Prajodjananing tingkah,
Jangamoe lan ingsoen,
Wit saking oemadheg radja,
Karta Adhiningrat, wit patrap kang betjik,
Lestariné lan nalar.

Dhadhya ngroedhana karsa kapati,
Kang dhadhya wit moeng babbing pratingkah,
Tingkahé djalma tan wanèh,
Tan lyan moeng kasabipoen;
Kang pinidjir rahina wengi
Kabèh sedhyané pada,
Myang pandita djoenoen,
Kang moetjak wirangrong arga;
Pada oega sedhyané djaloe lan estri,
Nadhyan kang papa wirja.

Wirja waloeja amanggih singgih,
Kasinggihan ing Allah tangala,
Poerwa lantaran kang mangrèh,
Dhènnja nirnaken kajoen,
Ajoening sih nir soeka boekti,
Djinoeroeng poerba karsa,
Poendhi gènné nglindoeng,
Tan pédhah prentahing soeksma,
Sami oegi pangwasané kadhi dhéning,
Lan kang angsoeng pangwasa.

---

2. Uit de „Kjahi Djati Poesaka" n.l. het historisch gedeelte.

Djeng Pangéran moerjani memanis,
Serat Babad moeng kedik tjinegat,
Koemajoengjoen tjaritané,
Kaja kang Ejang-Boejoet,
Maksih anjantana oenggyaning,
Pangran Poeger Dipatya,
Boedhi dharma aloes,
Maha wikoe mahardikya,
Ingkang raka Soenan Mangkoerat langkoeng sih,
Barang rembagging pradja.

---

3. Uit de „Babad Betawi".

Koeneng tjaritané „Bleg-ketjoewis," [1])
Kawarnaha nagri Batawia,
Samangkya salin djendhralé,
Djendhral Wiese linoengsoer,
Eedlir Laoet ingkang goemanti,
Mangran Dandels Mariskal,
Soedhakèng kang agoeng,
Anenggih soesoenan Prasman,
Napoleon Bonaparta kang akardhi,
Kepala prang manggala.

Dandels Mariskal wanter ing djoerit,
Tatalling tos ambedah negara,
Ambondha kang para radjèng,
Kang malang-malang poetoeng,
Kang angrawé tatas matitis,
Makras kridaning joedha,
Sakèh para ratoe,
Ing sabrang mawenes samya,
Dhoeq praptané tanpa réwang noempal kéli,
Amoeng pratonda bintang.

---

[1]) De bijnaam van de „Babad-Betawi" door den auteur zelf gegeven. „Bleg-ketjoewis". beteekend „gepraat".

4. Uit de „Kjahi Soedjarah Darma Soedjajèng Resmi".

(Sekar-Soemekar).

Gapoera nawa retna kagiri-giri,
Plataranira sinawoer,
Ing sosotya warni-warni,
Banon sérang tiga warna,
Swasa salaka djené

Batrawiné djinala toenda sinoedji,
Memenoer inten herlaoet,
Djamirah mas marik-marik,
Isi tloeki sroeni roekma,
Padmèng sekar srengéngé.

Loeroeng-loeroeng bebandjingan anglepa sri,
Linadjoer djirak kapoendoeng,
Oewité sawasa sinangling,
Biloedhroe idjo daonnja,
Pradhapa soetra djené.

Wohnja biyet dedompolan noeroet ing wit,
Ingkang kinarja mas loeroe,
Praq ati pating palenis,
Kadi pembajoen perawan,
Soeltan Wjadhi èsemé.

Pinggir banon poetjang lawan tiris gading,
Proenggoe sari gloegoenipoen,
Apapah mas winalingi,
Tapasé limar pathola,
Pating pareloq wohé.

Warna-warna tinon langené kang tjengkir,
Mangkah-mangkah mempoeh-mempoeh,
Lir anjidam kalih sasi,
Baloeloeqé tjoemengkrama,
Teka karja wiragé.

Bangsal petani roekma pada lit-alit,
Ramnja gedah idjo woengoe,
Andjang-andjang angidheri,
Selaka menoer kinarja,
Rinambatanning tongkèng.

Riyo-riyo loentas mas rinadja wardhi,
Taptapan ginapit ngloeloet,
Sang prapta ngartikèng galih,
Eman Sang ngahoeloen djengkar,
Woes dharmané kang dhoewé.

B. Uit de werken van Pakoe Alam den IIden.

I. Uit de „Serat Dhéwa Roetji".

Lir wekasing soedhiranja,
Risedeng wiwit tinoelis,
Dhoeq winangoen noedjwèng-gara kang ari,
Ing kaliwon poekoel nem,
Endjing tanggalipoen,
Soera ping sawelas,
Djimakir warsanja,
Sinengkalan: „Boma
Swaraning pandita-radja;"
Koelawoe lambangé,
Soengsang woekoenipoen.

Noedjoe windhoe Pranilaka
Astha awal mangsaning
Sroe kajoengjoen ing serat Bima Soetji,
Dhènira antya kentjeng
Mila srat winangoen
Ing Kangdjeng sang Maha
Nara Adipatya
Riddher Pakoe Alam
Ingkang kaping kalihnja,
Dhening srat poerwane,
Wikridhita ngajoen.

Dhoeq danjang Dhoerna ngapoes oemamrih padem,
Maring Atma Pandawa,
Wiboeh wah moelyardjé,
Ring adhil tan mingser,
Panggawé dhroe lan temen,
Pinasthi Sang Moerba,
Pandawa Koerawa
Dhènnja ngarah ing patya,
Tan lega tyasira,
Lamoen woeroeng lina,
Dhoeq Dhyan Séna ing ngrikoe.

Poeroehita mring danjang Dhoerna karanten,
Binegandjok ngoepaja
Ing tirta moelyané,
Ingkang noetjèqaken
Ngraga Risang dhoeq ngrengen,
Glis mantoek anedhya
Mring nagri Ngamarta,
Panggih lan kadhangira
Praboe Dharmapoetra,
Pan lagya lenggahan
Para ri moenggèng ajoen.

---

2. Uit één der „Serat Piwoelang".

Poerbaning satriya madhoe kentir,
Ngrenggani sastra tjirining bintang,
Kaping salikoer sababé:
Ngadheg soetji tyas betoel,
Sabar soekoer narima ing sih,
Ènget srana istiyar,
Goena koewat naloer,
Soera mantep katemenan,
Wira dhibya sardjana gemi taberi,
Sarta prajitnanira.

Pinardhika babnja sidji-sidji,
Ngadheg oerip panggeran ngagesang,
Bener tindhaq nora bengkoq,
Soetji tan glahing kalboe,
Sabar lèrèh moebarang pinrih,
Satitah tan rekasa,
Maqnané wong soekoer,
Oening pandhoeming Hyang Soeksma,
Wong narima sangking pasiyan pinetri,
Kèh kediq pira-pira.

Èngetan loepa djalaraning sih,
Nora lali ing sanggoep tan tjidhra,
Sarana sangkep pirantos,
Pekakasing pakéwoeh,
Istiyaré dhénja marsoedhi,
Pangoepajaning barang,
Prantining ngaripoeh,
Goeng nantya poedjangga sastra,
Ing kalangyan marmadhoe lambang kakawin,
Kanjoet asmara wigya.

Koewat ikoe santosa ing galih,
Lirning panjegah minongka tapa,
Nalar naloeri kang tinon,
Sangking prentah Hyng Agoeng,
Ala betjiq djinoem lan adhil,
Soera kentjeng poeroennja,
Mantep nora kegoeh,
Temen tan lirweng sasama,
Wong prawira landep ampoeh amanasi,
Misani wong dhoerdjana.

Dibbja amoempoeni agal roengsit,
Sardjana ngoendagèni sanékya,
Gemi ngoegemi rarahos,

Kartining ngrat moenggèng boeq,
Mbok toempang soeh tjatjad nora piq,
Yitna woengoe kang manah,
Wéka siyang dhaloe,
Taberi ikoe wekasan,
Sabab ingkang salikoer nora taberi,
Mesthi woedar sadhaja.

Nisthaning satrya kang winoeni,
Mapan sami salikoer prakara ;
Ladhaq, lantjang, lantap, lèlès,
Lanthang nalar toer lengoes,
Leson, nglemer, lamoer pritoewin,
Loesoeh, loekar myang langsar,
Loewas, loemoeh, loempoer,
Wong larad nglodjoq angloendjaq,
Lengak lingoek, nistha salikoer winardhi,
Pindah-pindah dhèn genah.

C. Uit de werken van Pakoe Alam den IIIden.

Uit de Serat „Dharma-Wirayat".

Manis pratisthènirèng djalmadhi,
Kang oetama dihin gegoelanga,
Ing sastra-dhi loekitané,
Karana iya ikoe,
Pra sardjana mingis ing ngati,
Pamboeka sangking sastra,
Wadjibing toemoewoeh,
Penanting timbanging moerwat,
Tan lyan midjil sangking sastra-dhining toelis,
Wong oerip tan kahinan.

Basa kahinan ikoe artining,
Ina woeta tan wroeh ing dhadhalan,
Kapryé iki margané,
Jèn tinggala sastrajoe.
Ana manèh ngibarat sangking,
Djalma limpat soerasa,
Oepama lelakoe,
Ngrasama srengganing arga,
Djoerang djro toemawing padas loenjoe roempil,
Ikoe oeriping djalma.

Wadjib nganggo tateken loemaris,
Ingkang minongka tatekenira,
Ikoe sastra oepamané,
Jèn tinggalla sastra-joe,
Tjepaq kandanganing bilahi.
Kadjaba wong kang begdja
Tan kaleboe ngétoeng,
Mesthi bodo toeli mamag,
Oegrahaning Hyang woes begdjané pribadhi,
Bodo sinoeng kabegdjan.

Adja noetoeh mring kang karja oerip,
Baliq marsoedhiya kapinteran,
Adja oerip lan bodoné.
Kanisthaning djalmajoe,
Oerip amoeng lan toeroe boekti,
Dhadhi oeriping kéwan,
Jèn wong bodo ikoe.
Nora gegoejon temenan,
Ing sastra-dhi lajang pepali woes moeni:
Wong bodo anglir kéwan.

Katon manoengsa loemakoe linggih,
Bebed koelambi iket-iketan,
Njangklit keris moglèng-moglèng,
Ananging tanpa dapoer,
Tinggal sastra joedhanagari,
Moeng margogoq kéwala,
Lekas metoe latjoet,
Sembrana tan angon mongsa,
Jèn djagongan samaning priyaji linggih
Moeng ngandhelken antoeqnja.

Dhèn èsemi mring kantjané linggih,
Saja silir énaq pangantoeqnja,
Lah ikoe apa betjiqé,
Nèng pasamoean saroe,
Jèn wong bodo; bènèh wong arti,
Meneng soertining manah,
Atap nora doempyoeq.
Troes manis soemèh ing oelat,
Tan kéwoehan barang kawroeh dhèn takonni;
Toer pratitis tan ngawag.

Nora tinggal sastra lan agami,
Adhat loepiyan joedhanegara,
Sasmita kala mangsané,

Mongsa wahjaning wektoe,
Pasamoean pantes kawidjil,
Selagi pantes nora
Sinimpen tan konoes;
Ikoe enenging wong wignja.
Loewih éwoeh pangoetjap jèn woes kawidjil,
Priyé gon mbalènnana.

Dhoemèh parek lambé ngandap nginggil,
Tjipta pira angèlling pangoetjap,
Jakti koe drigama angèl;
Kèh bilahi tinemoe
Sing pangoetjap tanpa kakelir,
Metoe sadhaja-dhaja,
Singa rowangipoen;
Djagongan tan pilih wongnja,
Lagi wawoeh goemampang dhèn djaq ngrasani
Wawadhining tatongga.

D. Uit de werken van Pangeran Soerjaningrat.

---

1. Uit de „Wasita Prana".

(Pangkoer).

Moengkoer ing reh kasoesilan,
Sroening sedhya dhènira joen ngingirip,
Lekasnja sardjana loehoeng,
Kang woes nimpoenèng basa,
Ing babasan ing kawi-kawi kawengkoe,
Wikan pangrèhing oekara,
Mamardhoe mardhawèng gending.

Kapati dhènnja mrih goena,
Tjebol paksa nggajoeh lintang oepami,
Nanging toemoewoehing kalboe,
Rasa tjiptamangkana,
Ikoe nora prajoga lamoen toemoewoeh,
Prajogané kapinteran,
Ginajoeh saka sathithik.

Sanadhyan para soedjana,
Kang woes kontap konoes ing oeni-oeni,
Pinter wit saka sinahoe,
Saben dhina mèt warah,
Lawas-lawas kaboeka wenganing kalboe,
Nimpoeni ing saniskara,
Karan soedjana linoewih.

Nihan kang pinoerwèng gita,
Ing parasdhya kinarja mardhi siwi,
Raré ingkang moeda poenggoeng,
Tan wrin ing soeba sita,
Moerang ing rèh soesilardjaning toemoewoeh,
Toewoeha grahitaning tyas,
Toemoelar soedharsanadhi.

Mangkana boeboekanira,
Kawroehana anggèr oegering oerip,
Manoengsa wenang anggajoeh,
Kamoeljaning djiwangga,
Nanging nora gampang akéh saratipoen,
Kena kinias kewala,
Mamriha widhagdhèng boedhi.

enz.

(Dhoerma.).

Dhoermaningrèh kasereng sroening panedhya,
Dhén njarsa moerwèng toelis,
Kinarja titilas.
Pamardhi ring tanaja,
Tan kampah hardhaning boedhi,
Dhadhya nempoeh byat,
Limoet tan wrin ing diri.

Wit djatiné ing kawroeh toewin kawignjan.
Dhatan pisan dharbèni,
Awit dhoeq taroena,
Tan mradhoeli wawarah,
Tan wroeh tataning ngahoerip,
Ngoengoedja karsa,
Karem kang tanpa kasil.

Limoet lamoen sinoeng sipat kasampoernan,
Dhéning kang karja oerip,
Sarta iboe-rama,
Woes nora kakoerangan,
Dhènira mamardhi siwi,
Winroehken marang,
Nistha madhya oetami.

Kadhadhaqing sedhya amoerwèng warsita,
Nihanta kang inganggit,
Warahing pandita,
Resi Warsitaprana,
Dhoeq moemoelang marang siwi,
Widjiling sabdha ;
Wroehanira hèh, kaki.

Woes tétéla wong kanoet ing napsoe-hawa,
Kandanganing bilahi,
Wit anggoeng kataman,
Prabawèng pontja dhriya,
Pinda dhahana mawredhi,
Oemandjing raga,
Ngroesaq ing tyas kang wening.

Tan soelaja wawarahing Wédatama,
Jasandhalem Narpati.
Pradjèng Soerakarta,
Sinoehoen Djeng Soesoenan,
Pakoe Boewana kang swargi,
Kang kaping sanga,
Moenggèng sinom pangrawit.

Rasaqena sasoerasaninq oekara,
Karsanira kang nganggit,
Sajogyaning titah,
Sakadhar koewatira,
Ngingiriba rèh oetami,
Lir Panembahan,
Sénapati Matawis.

Dhènira nggoeng soebrata mamati-raga,
Kang pineleng ing galih,
Sinidhi ing sedya,
Soedhaning napsoe-hawa,
Woes njata Djeng Sénapati,
Jèn witjaksana,
Saniskaraning pamrih,

(*Megatroeh*).

Ajwa pegat, hèn ta para soetaningsoen,
Sengsem mring pamardhi boedhi,
Boedhinen dhajaning toewoeh,
Toemoewoeh ing tyas kang wening,
Mamrih teranging pasemon.

Wroeha ingkang aran sastra wéda ikoe,
Panggonaning kawroeh soetji,
Kasoetjiyaning toemoewoeh,
Noewoehken ajoening diri,
Inganggit mongka pasemon.

Woes dhoemoenoeng anèng sadjroning badhanmoe,
Jèkoe panggawéning ati,
Kang mamrih toewoehing kawroeh.
Ngrawoehi kang dhoeroeng oening,
Wateking oerip mangkono.

Lan sadjroning tyasira ana taradjoe,
Panimbanging ala-betjik,
Kang bener lawan kang loepoet,
Lan ana marga kang jekti.
Praptaning kamoeljaning dhon.

Nanging pilih manoengsa kang bisa weroeh,
Wit sangking lemboet kapati,
Saramboet pinara pitoe,
Kang bisa weroeh wit sangking,
Noer hidhajating Hjang Manon.

2. Uit „Serat Babad Dhemaq".

(Midjil).

Patihira Sang Bratana Adji,
Kang mengkoe karaton,
Modjopait ingkang kapisané,
Wahoe Gadjahmandha adipati,
Koentap tata-titi,
Barang rèh linoehoeng.

Poetoes ring wiweka ngawikani,
Wengkoening kaprabon,
Roewet renteng patih tan kawekèn,
Wikan saholahkridaning boemi,
Sroe dhènira mamrih,
Loehoering karatoen.

Nora méliq mring radjabrana dhi,
Sedhéné mring wadhon,
Dhatan pisan toes bahoe kapiné,
Moeng roemeksa moeljaning nagari,
Agoeng mamoerjani,
Ambangoen mamangoen.

Loeroeng-loeroeng kreteg toewin kali,
Pinrih tirtanja'ndjog,
Angalèbi pasawahan kabèh,
Welas marang wong hina kaswasih,
Sroe roemeksa maring,
Santananing Ratoe.

Toemrahira mring wadhya sakalir,
Geng alit tan kahot,
Pra pandita resi sasaminé,
Samya sinoeng pradhana oemintir,
Jèkoe nindhya mantri,
Kang ambeg linoehoeng.

E. Uit de werken van Pangeran Sasraningrat.

I. Uit de „Sastra Geding".

(met medewerking van P. Soerjaningrat).

(Sinom).

Loemaraping poespawarsa,
Soemawoer amaratani,
Kababar aroem kang gondha,
Satingkasing warsa sari,
Sakèhing slaga kengis,
Peksi nawoeng sarkara joe,
Jèkoe ta sanépannja,
Wimbaning sasmita moerti,
Kang rinenggèng gita amamalad dhriya.

Lir mangimoer manoehara,
Mamasoeh malaning boedhi,
Kang moepakat sinaksènan,
Dhéning para sardjana dhi,
Kang toehoe anetepi,
Ing rèh pralambang ring ajoen,
Jèkoe riwayatira,
Djeng Soeltan Agoeng Matawis,
Kang minongka pahoegeraning moektakat,

Mjang pangolah karawitan,
Pangasah mingising boedhi,
Pamardhi joening agesang,
Teroesing kasidhan djati,
Kadhereng amèngeti,
Riwajatdhalem sang Praboe,
Dherapon kasawaban,
Saliring rèh wiyata dhi,
Winoersita bakoe babaring wasita.

Sri Nata Dhipèng ngrat Djawa,
Djeng Soeltan Agoeng Matawis,
Kang kadaton nagri Karta,
Ing djaman sa éka moelki,
Ngrat Djawa Njakrawati,
Ing montjo sabrang soemoejoed,
Amiroel moekminina,
Sajidhin panata gami,
Mahambara sinoeksmèng bongsa ambiya.

Djinoeroeng kadigbyanira,
Ing ngadjam amirochimi,
Toehoe ratoe pinandita,
Kang mongka kalipah soektji,
Kasoeb tinengèng boemi,
Malikoel walioellahoe,
Langgeng kanang mangoenah,
Ikoe kang nroesken sastradhi,
Nabdha marang para trah woeri prasapa.

Jakti tan ingaken dharah,
Jèn tan wignja temboeng kawi,
Djer kamot sandhining sastra,
Akathah logating toelis,
Kang dihin basa kawi,
Kawi kawignjaning woewoes,
Toemrap ing nitipradja,
Kasoesilan troesing ngèlmi,
Lawan kawi kang toemrap sandhining sastra.

---

2. Uit de Serat „Woelang Angrèni".

(Sinom).

Doeh, Allah, Pangéraningwang,
Kang sipat moerah lan asih,
Moegi anembadhanana,
Kabèh kredhating tyas mami,
Mangkana amarengi,
Wantjining soerja soemoeroep,
Kalingan hima maya,
Hjang woelan angintip intip,
Katetangi ketang myat warnaning poetra.

Doeh, nggèr atma djiwaning wang,
Kang dhadhi woddhing tyas mami,
Moega ywa djèngkèl tyasira,
Soen iki pidjer dhremimil,
Jakti moehoeng netepi,
Toewa toewasing pitoetoer,
Tataran mrih oetama,
Oepama wong ndeder widji,
Jèn woes thoekoel kariya ngoendoeh kéwala.

Dhadhalan koeping kalihnja,
Lawan nétra milang miling,
Roeroepan dhadhi piwoelang,
Ala betjik dhèn kawroehi,
Titi tansah nimpoeni,
Woelang-woelang myang pitoetoer,
T'oetoeladhan oetama,
Temené tyasé pribadhi,
Ingkang wadjib roemeksa mring badhanira.

Pira-pira toetoeladhan,
Lalakon ala lan betjig,
Djinedjer dhadhyo piwoelang,
Kamot ing pralambang misil,
Masalahing ngahoerip,
Rosing soerasa rinoeroeh,
Rinasan kang prajoga,
Tyasing manoengsa moeng sidji,
Sadjatine salin-salin karepira.

Moerka angkarardha dhadhra,
Jèkoe panggawéning éblis,
Sétan kang noenggil djiwa,
Sadhina-dhina mrih djoeti,
Gegèndhèng mring joemani,
Manawa tyasira koekoeh,
Tetep nora koemedap,
Sétané loemajoe ngenthir,
Ati sabar bisa angoendjara sétan.

Gendoeq, jèn sira woes tompa,
Mring kabèh pitoetoer mami,
Sapiro kabegdjaningwang,
Sasat sira amalesi,
Dhadhah dhoelangsoen ngoeni,
Sarta moendjoeng ngoendoeng-oendoeng,
Bapa byoengmoe pada,
Demen mring tepa paloepi,
Tiroe sapa sira jèn tan demen lajang.

KI HADJAR DEWANTARA

Mataram, 17 December 1931.